

gerekse dünya konularında kulunu tehlikelerden koruyan", hafız ismine de "ihmal göstermeme ve gaflete düşmeme hususunda kendisine güvenilen" anlam-larını vermek suretiyle bir ayırım yap-maya çalışmışsa da (*el-Minhâc*, I, 204-205) genellikle âlimler aynı kökten gelen bu iki kelime arasında fark gözetmemişlerdir. Söz konusu isimlere Kur'an'daki kullanılımları da göz önüne alınarak verile-n mânâları üç grup halinde incelemek mümkündür. a) Kâinatın düzenini koyup sürdüren; b) ilâhî mesaja muhatap olan insanları çeşitli tehlikelerden koruyan, onların niyetlerini ve bütün sırlarını bi-len, davranışlarını melekleri vasıtasıyla tescil ettiren, dostlarını kötülüklerden koruyan; c) Kur'an-ı Kerim'i tahriften, unutulmaktan veya ihmal edilmiş ol-maktan muhafaza eden. Gazzâlî, hafız isminin mânâsının hâfıza nisbetle daha kapsamlı olduğunu ve süreklilik gösterdiğini belirtir. Ona göre hafız, kâinatın varlığını sürdürme yanında tabiatın işle-yişinde göze çarpan "zıtların dengede tutulması" gibi daha belirgin bir anlam taşır. Meselâ tabiatı su ile ateşin bul-unması, suyun ateşi ortadan kaldırma-ması ve ateşin suyu tamamen buharlaş-tırıp yok etmemesi bunun örneklerinden biridir. Bu tür hararet ve rutubet tezdâdî organik varlıklarda da mevcuttur. Allah'ın, tabiatındaki birçok zıtları belli bir denge içinde tutması hafız isminin bir tecellisi-dir. Gazzâlî, hafız ismini ilgilendiren ve tabiatın işleyişini ortaya koyan başka ör-nekler de verir (*el-Mağşadü'l-esnâ*, s. 119-122). Fahreddin er-Râzî ise hafız isminin kişiyi dinî-mânevî tehlikelerden koruma fonksiyonuna dikkat çekerek başta şey-tan olmak üzere nice bilim ve düşünce adamının basit şüphelerin sevkıyla ger-çekten uzak kaldığını ifade etmiş, dolay-ısıyla insanlığın iyilik, güzellik ve doğruluk namına sahip olduğu baha biçilmez mi-rasın hafız isminin tecellisinin bir ürünü olduğunu vurgulamıştır (*Levâmi'u'l-bey-yinât*, s. 270-271).

Hafız, Halîmî'nin esmâ-i hüsnâ tasni-finde yer aldığı gibi (*el-Minhâc*, I, 204-205) Allah'ın kâinatı yönettiğini ifade eden kevnî isimlerdendir. Beyhakî ise hâfız ismini "bildiğini unutmayan" anlamıyla zâ-tî sıfat, hafızî de "bir şeyi koruma eyle-minin diğerini korumaya engel olmayan" mânâsıyla fiilî sıfat isimlerinden kabul etmiştir (*Şu'abü'l-îmân*, I, 121, 123).

Hafız ismiyle, "her şeyin varlığı kendi-sine bağlı olup kâinatı idare eden" mâ-nasındaki kayyûm, "kötü şeylere engel

olan" mânâsındaki mânî, "bilip gücü ye-ten ve koruyan" anlamındaki mukîr ve "gözetleyip kontrol eden" mânâsındaki ra-kîb ismi arasında anlam yakınlığı vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hîz" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "hîz" md.; *Kâmus Tercümesi*, "hîz" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hîz" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hîz" md.; Tirmizî, "Da'avât", 82; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 341b; Zeccâcî, *İstikâku es-mâ'illâh* (nşr. Abdülhüseyn el-Mübârek), Beyrut 1986, s. 146; Ebû Süleyman el-Hattâbî, *Şe'nü'd-du'â* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1984, s. 67-68; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 204-205; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-makâlât*, s. 54; Bağdâdî, *el-Esmâ' ve's-sıfât*, vr. 88b-89a; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân* (nşr. M. Said Besyûnî), Beyrut 1990, I, 121, 123; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi't-tezkîr* (nşr. İbrâhîm Besyûnî), Kahire 1968, s. 59-60; Gazzâlî, *el-Mağşadü'l-esnâ* (Fazlul), s. 119-123, 156; Fahreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-bey-yinât*, s. 270-272.

BEKİR TOPALOĞLU

HAFİZ el-ALEVÎ

(bk. ABDÜLHAFİZ el-ALEVÎ).

HAFNÂVÎ

(bk. HIFNÎ).

HAFS ed-DÛRÎ

(bk. DÛRÎ).

HAFS b. EBÛ'L-MİKDÂM

(حفص بن أبي المِقْدَام)

İbâziyye fırkalarından
Hafsiyye'nin kurucusu
(bk. İBÂZİYYE).

HAFS el-FERD

(حفص الفرد)

Ebû Amr (Ebû Yahyâ)
Hafs el-Ferd
(ö. 204/820'den sonra)

Mu'tezile veya Neccâriyye'ye mensup
ilk kelâmcılardan.

İbnü'n-Nedîm'e göre aslen Mısırlı olup daha sonra Basra'ya gitmiş, Mu'tezile kelâmcılarından Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf'ın derslerine katılmıştır. Başka bir kaynağa göre ise önce Ebû Yûsuf'tan ders okuyarak talebeleri arasına girmiş, ardından Mu'tezile'ye meyledip onları savunmuş

ve Mu'tezile kelâmcılarından sayılmıştır (Zebîdî, II, 47). İmam Şâfiî ile çağdaş olan Hafs'ın onunla kelâma dair tartışmalar yaptığı, Kur'an'ın mahlûk olduğu iddiasından dolayı Şâfiî tarafından tekfir edildiği, Şâfiî'nin kendisi hakkında iyilik dilemesi için kötü tutum ve bid'atlarından tövbe etmesini istediği nakledilmektedir (*a.g.e.*, II, 47-48). Hafs'ın Ebû'l-Hüzeyl, Ebû Yûsuf ve Şâfiî ile irtibatının hangi tarihlerde olduğu bilinmemekte, ancak İmam Şâfiî'yi vefatıyla sonuçlanan has-talığı sırasında ziyaret ettiği kaydedilmektedir (*a.g.e.*, II, 48). Onun yakın ilişki içinde bulunduğu ve birçok fikrine iştirak ettiği kimse Dirâr b. Amr'dır. Mu'tezile kelâmcısı Hayyât, Dirâr ile Hafs'ın Allah'ın mâhiyeti (sıfatları) hakkındaki ve kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı şeklindeki görüşlerinden dolayı Mu'tezile'den ayrılarak Müşebbihe'ye geçtiklerini ileri sürer. Ayrıca Bîşr b. Mu'temir'den naklettiği bir şiirde de (*el-Intişâr*, s. 98) Dirâr ile Hafs'ın Amr b. Ubeyd'e uyanlardan uzaklaşarak Cehm b. Safvân'ı imam edindikleri, onların Mu'tezile ile Mu'tezile'nin de onlarla ilgisi bulunmadığı ve Mu'tezile'nin onlardan dolayı ar duydu-ğu ifade edilir.

Hafs el-Ferd, Dirâr b. Amr gibi ilâhî sıfatlar konusunda bir nevi ta'til görüşünü benimsemiş ve zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilen bütün sıfatları selbî mânada yorumlamıştır. Buna göre Allah'ın meselâ âlim ve kâdir olması demek cahil ve âciz olmaması demektir. Yine bunlara göre Allah'ın sadece kendisinin vâkıf olduğu bir mâhiyeti vardır. Şöyle ki: Allah, zâtını delil veya haberle değil müşahade ile bilir; insan ise O'nun hakkında sadece delil ve haberle bilgi sahibi olabilir. Hafs ile Dirâr, ileri sürdükleri bu görüşün Ebû Hanîfe ile talebelerinden bir grup tarafından benimsendiğini söylemişlerdir. Onlar ayrıca, Allah'ın cennette görülmesinin insandaki altıncı hisle mümkün olabileceğini kabul etmişlerdir. Hafs el-Ferd, Bîşr b. Gıyâs el-Merîsî ve bunlar gibi düşünen bazı kelâmcılar, şer ile ilâhî irade arasındaki ilgi problemini çözüme kavuşturmak amacıyla olacaktır ki irade sıfatını zâtî ve fiilî olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Allah'ın zâtî olan irade sıfatı kendisinin ve yaratıklarının bütün fiillerine taalluk ederken fiilî olanı, O'nun mükellef bulunan yaratıklarına itaatkâr olmalarını emretmesinden ibarettir. Hafs el-Ferd, kullara ait iradî fiillerin gerçek anlamda olmak üzere Allah tarafından halkedilip kul tarafından da kesbedildiğini söylemiş

ve böylece bir fiilin iki fâili olabileceğini kabul etmiştir. Fiilin işlenmesi meselesinde söz konusu edilen istitâat veya acz birer araz olmakla birlikte, Allah'ın arazları cisimlere çevirmesi mümkün olduğundan, zaman faktörünü ortadan kaldırmak suretiyle bunları cismin bir parçası olarak düşünmek de mümkündür. Aslında cismi oluşturan cüzler arazlardan başka bir şey değildir.

Hız Peygamber'den sonra yalnız icmân hüccet sayılacağı, dinî hükümler konusunda nakledilen âhâd haberlerin delil kabul edilemeyeceği Hafs'a izâfe edilen görüşler arasında yer alır.

Hafs el-Ferd'i cebri benimseyen kelâmcılar arasında zikreden İbnü'n-Nedîm ona *Kitâbü't-Tevhîd*, *Kitâbü'l-İstiâdâ*, *Kitâbü'l-Ebvâb fi'l-maḥlûk*, *Kitâb fi'l-maḥlûk ʿalâ Ebî'l-Hüzeyl*, *er-Red ʿale'l-Muʿtezile*, *er-Red ʿale'n-Naşârâ* adlı eserleri nisbet etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, IV, 25; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 98; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), s. 154, 216, 282, 317, 318, 320-321, 339, 340, 407-408, 515; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 229-230; Kâdî Abdülcebâr, *el-Muḡnî*, VI/2, s. 5; VIII, 273; IX, 13; Bağdâdî, *el-Farḡ* (Abdülhamîd), s. 214; İbn Hazm, *el-Faṣl*, III, 81, 201; Hâkim el-Cüsemî, *Şerḡu'l-uyûn* (Fazlû'l-iʿtizâl ve ṭabakâtü'l-Muʿtezile içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 392-393; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 90-91; İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbi'l-müfterî*, s. 339-341; Zehebî, *Mizânü'l-iʿtidâl*, I, 564; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, III, 330-331; Taşköprizâde, *Miftâhu's-saʿâde*, II, 156, 167; Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, II, 47-48; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neşʿetü'l-fikrî'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1977, II, 235, 363; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 183, 254-255, 265, 279, 285, 312; H. Bauer, "Hafsülfird", *IA*, V/1, s. 84; "Hafs al-Fard", *EP* (İng.), III, 63.

EMRULLAH YÜKSEL

HAFS b. GİYÂS

(حفص بن غياث)

Ebû Ömer Hafs b. Gıyâs
b. Talk en-Nehâî el-Ezdî
(ö. 194/810)

Ebû Hanîfe'nin talebelerinden,
Bağdat ve Kûfe kadısı.

117 (735) yılında Kûfe'de doğdu ve orada yetişti. Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Süfyân es-Sevrî, Hişâm b. Urve, Süleyman el-A'meş, İbn Cüreyc, Ebû İshak eş-Şeybânî ve dedesi Talk başta olmak üzere birçok âlimden hadis; Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Süfyân es-Sevrî gibi âlim-

lerden fıkıh okudu. Oğlu Ömer b. Hafs ile Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî ve Ebû Hayseme Zühayr b. Harb ondan hadis dinleyenler arasındadır.

Hafs, hadis münekkittelerince sika kabul edilmekle birlikte tedlîs*te bulunmakla da itham edilmiş, ömrünün sonlarına doğru hâfızasının zayıfladığı ve bu dönemde rivayet ettiği hadislerin ihtiyatla karşılanması gerektiği belirtilmiştir. İmâmiyye mezhebi mensupları onu muteber hadis râvilerinden kabul etmişlerdir. Kendisinden 3000 veya 4000 civarında hadis rivayet edilen Hafs'ın 170 hadis ihtiva eden bir cüzünün bulunduğu kaydedilir.

Hârûnürreşîd zamanında 177'de (793) Bağdat'ın doğu kesiminde iki yıl ve Kûfe'de on üç yıl kadılık yaptı. Bu görevi geçim sıkıntısı sebebiyle kabul ettiği rivayet edilir. Hafs verdiği hükümlerde bası ve tesir altında kalmazdı. Hârûnürreşîd'in hanımı Zübeyde'nin vekilinin taraf olduğu bir davada duruşma sırasında halifeden gelen mektubu kabul etmeyecek davayı onun aleyhine sonuçlandırması ve mektubu daha sonra alıp okuması üzerine halife tarafından 30.000 dirhemle mükâfatlandırılmıştı. Ancak Zübeyde Hafs'ın görevinden azledilmesi için ısrar edince Hârûnürreşîd onu Bağdat kadılığından alıp Kûfe'ye tayin etmek zorunda kaldı.

Cömert bir zat olan Hafs aldığı 300 dirhem maaşı iki arkadaşıyla paylaşırdı. Vefatında 900 dirhem borç bıraktığı nakledilir.

Hafs b. Gıyâs'ın 195 veya 196 yılında öldüğüne dair bazı kayıtlar varsa da kuvvetli rivayete göre 194'te (810) Kûfe'de vefat etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Ṭabakât*, VI, 389-390; Yahyâ b. Maîn, *et-Târîḥ*, II, 121-122; Halife b. Hayyât, *et-Ṭabakât* (Zekkâr), I, 400; Buhârî, *et-Târîḥu'l-kebir*, II, 370; Vekî, *Aḥbârü'l-kudât*, I, 60; II, 3, 51, 54, 261, 268, 316, 370; III, 8, 163, 172, 184-188, 285; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, III, 185-186; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 172; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 415; Hatib, *Târîḥu Bağdâd*, VIII, 188-200; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 197-201; Mizâ, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 56-69; Zehebî, *Mizânü'l-iʿtidâl*, I, 567-568; III, 614; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, IX, 22-34; Safedî, *el-Vâfi*, XIII, 98-99; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍiyye*, II, 138-141; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 415-418; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 68; Muhammed İbrâhim el-Cüyûşî, "Hafs b. Gıyâs Ebû Ömer en-Nehâî el-Kûfî el-Kâdî", *ME*, XLVII/3 (1975), s. 346-352.

SAFFET KÖSE

HAFS b. SÜLEYMAN

(حفص بن سليمان)

Ebû Ömer Hafs b. Süleymân
b. el-Mugîre el-Esedî
(ö. 180/796)

Kıraat-i seb'a imamlarından
Âsım b. Behdele'nin
iki râvisinden biri.

90 (709) yılında doğdu. Gâdirî nisbesiyle de anıldığına bakılırsa doğum yerinin Kûfe'ye bağlı (Kerbela yakınlarında) Gâdirîye köyü (Yâkût, *Muʿcemü'l-büldân*, IV, 183) olduğu söylenebilir. Kumaş ticareti yaptığı için "Bezzâz" lakabıyla meşhur olup İbn Ebû Dâvûd ve Hufays diye de tanınır. Üvey babası Âsım b. Behdele'nin evinde yaşadığından onun terbiyesinde yetişmiştir. Kur'an-ı Kerim kıraatini Âsım'dan öğrendi ve Kur'an'ı ona defalarca okudu. Âsım, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den öğrendiği okuyuş tarzını Hafs'a, Zir b. Hubeyş'ten öğrendiğini de diğer râvisi Ebû Bekir b. Ayyâş'a okuttuğunu söylediğine göre (Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurâʿ*, I, 289) Hafs'ın kıraat ilmindeki senedi Âsım b. Behdele – Ebû Abdurrahman es-Sülemî – Ali b. Ebû Tâlib – Hz. Peygamber olarak ortaya çıkmaktadır. Hafs'ın hayatını anlatırken Ukaylî'nin zikrettiği bir rivayete göre Şebâbe b. Sevvâr, Ebû Bekir b. Ayyâş'a Ebû Ömer'i (Hafs) Âsım'ın yanında görüp görmediğini sormuş, Ebû Bekir de Âsım'dan okuyan herkesi tanıdığını, ancak Hafs'ı hiç görmediğini söylemiştir (*ed-Duʿafâʿ*, I, 271). Hafs'ın Âsım'dan hiçbir şey okumadığını ifade eden bu bilginin, aksini ortaya koyan pek çok rivayet karşısında doğruluğunu kabul etmeye imkân bulunmamakta, bu rivayete geçen Ebû Ömer'in başka bir kişi olabileceği akla gelmektedir.

Bir ara Bağdat'a giden Hafs burada bir süre Âsım'ın kıraatini okuttu. Daha sonra Mekke'ye geçip burada da Âsım'ın kıraatini öğretti. Alkame b. Mersed, Kesîr b. Zâzân, Ebû İshak es-Sebî, Ebû İshak eş-Şeybânî, Simâk b. Harb, Âsım b. Behdele, Abdülmelik b. Umeyr gibi kişilerden hadis rivayet etti. Kendisinden de Hüseyin b. Muhammed el-Mervezî, Hamza b. Kâsim el-Ahvel, Amr b. Sabbâh, Ubeyd b. Sabbâh, Süleyman b. Dâvûd ez-Zehrânî ve daha pek çok kişi arz ve semâ yoluyla kıraat öğrenirken Ubeyd b. Sabbâh, Muhammed b. Bekâr b. Reyân, Ali b. Hucr el-Mervezî, Muhammed b. Harb el-Havlânî, Hişâm b. Ammâr ed-Dimaşkı